

УДК 410+808.85+364.155.5

Ілона РОМАНЮК*

МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ В КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті досліджуються типи мовленнєвих жанрів, що функціонують у конфліктному діалогічному дискурсі. Акцентується увага на основних формах вербальної агресії в оповідних текстах І.С. Нечуя-Левицького. Характеризуються специфічні особливості агресивної поведінки персонажів у конфліктній комунікації.

Ключові слова: діалог, мовленнєвий жанр, вербальна агресія, конфлікт, сварка, образа, суперечка.

Комунікативний процес пов'язаний із поняттям мовленнєвого жанру. Мовленнєві жанри є невід'ємною складовою й основним засобом організації мовлення комунікантів.

На сьогодні проблемі мовленнєвого жанру присвячено низку праць видатних лінгвістів: Ф. Бацевич, В. Дементьєв, Т. Матвєєва, К. Сєдов, Т. Шмельова та ін. Однак дослідження типів мовленнєвих жанрів в конфліктному діалогічному дискурсі в оповідних текстах І.С. Нечуя-Левицького лишилося поза увагою лінгвістів, тому цим і пояснюється *актуальність* нашого дослідження.

Метою статті є дослідження основних типів мовленнєвих жанрів у конфліктному діалогічному мовленні персонажів у оповідних текстах І.С. Нечуя-Левицького. Мета передбачає реалізацію таких *завдань*: 1) дослідити погляди лінгвістів щодо проблеми мовленнєвого жанру; 2) схарактеризувати типи мовленнєвих жанрів в конфліктному дискурсі; 3) визначити специфічні особливості вербальної агресії у діалогічному мовленні персонажів в оповідних текстах І.С. Нечуя-Левицького.

М. М. Бахтін пов'язував природу мовленнєвого жанру з висловлюванням. На думку вченого, мовленнєвий жанр – це репліка, ціле висловлювання в діалозі. Він розглядав мовленнєвий жанр в аспекті мовленнєвого спілкування як факт соціальної взаємодії людей, як співвідношення та взаємодію смислових позицій¹.

Продовження цієї цілком слушної думки знаходимо у праці українського мовознавця Ф.С. Бацевича, який визначає мовленнєві жанри як «тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень – носіїв мовленнєвих актів, об'єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням особистості адресата, контексту і ситуації спілкування»².

Отже, мовленнєві жанри функціонують у процесі комунікації і допомагають створювати відповідні щодо ситуації і теми розмови форми діалогічних текстів.

У процесі спілкування вагомим значення набуває мовна ситуація. Атмосфера конфліктності, непорозуміння, образи, агресивності має яскраве відображення у мовленні мовців, а саме у надмірному вживанні негативно-оцінних, інвективних, ненормативних слів тощо. Така лексика принижує співрозмовника, ображає та призводить до конфліктної ситуації спілкування.

Одним із є вербальна агресія. Під вербальною агресією як проявом конфліктної комунікації розуміють настанову адресанта на діалог конфліктного типу. Будь-якій конфліктній ситуації передують стан психологічного дискомфорту (фрустрації), що виникає у людини в ситуації неможливості досягнення певної мети.

* Романюк І. – кандидат філологічних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, e-mail: mrs.ilaria@gmail.com

¹ Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1979. С. 237-280.

² Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. С. 177.

Конфліктний тип діалогів в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького ілюструє конфліктну ситуацію між персонажами. Герої творів у процесі спілкування прагнуть образити один одного, негативно висловитися, принизити тощо. Проявами конфліктної комунікації у творах І. С. Нечуя-Левицького стають такі типи мовленнєвих жанрів, як *сварка, образа, суперечка*.

1. *Сварка* характеризується гострими суперечками між персонажами, що супроводжуються взаємними докорами, образами. «Проявом побутового конфлікту є сварка, яка має характерну етнокультурологічну специфіку; вона засвоюється носіями мови на підсвідомому рівні разом з системою рідної мови»³. У мовленні використовуються негативно-оцінні слова, навіть лайки, наприклад:

Баба вибігла з хати й крикнула через сінешній поріг на невістку:

– *Нащо ти ото визбирала мою пшеницю?*

– *На те, щоб твої кури швидше виздыхали і вищезли з мого двора, – одказала*

Оришка.

– *Бач, яка в тебе іродова душа! А я думаю, чого то мої кури худі, як тхори, а твої такі ситенькі, як ти, невісточко. Надбала ти тіла на нашому хлібі, і твої кури надбали, ситі, ледве вже ходять по дворі.*

– *Я й од батька принесла на собі багато тіла, а оце в вас воно опаде з мене, через вашу гризню та лайку, – кричала Оришка на весь двір*⁴.

Діалог є негативним, спонтанним. У його основі лежить концепт агресії тощо. Сварка відбувається між невісткою та свекрухою. Своє незадоволення ситуацією мовці відтворюють через мовні засоби. Невістка звертається до свекрухи на *ти*, що вже свідчить про неповагу до неї. Свекруха до невістки звертається *невісточка*, але зменшено-пестливий суфікс *-очк-* замість свого первинного позитивного спрямування надає звертанню негативної оцінки; розмовні елементи типу *виздыхали, іродова душа, гризня* є грубими і стилістично зниженими, створюють конфліктну атмосферу у діалогічному мовленні персонажів. Основна емоційна роль припадає як на лексичні засоби мовлення, так і на інтонаційні (оклична конструкція, тон Оришки – *вона кричить*).

Не менш цікавим є діалог повісті «Кайдашева сім'я», як-от:

– *Хто це порозкидав сміття? – спитала Мелашка в Мотрі.*

– *Я розкидала: не мети свого сміття під мою призьбу, бо я тебе ним колись нагодую, - сказала з злістю Мотря.*

– *А зась! Не діждеш ти мене сміттям годувати. Нагодуй свого Карпа, - сказала Мелашка і почала змітати сміття докупи до порога.*

– *Не мети до порога, бо мені треба через поріг ходити! – ляснула Мотря.*

– *Авжеж, велика пані. Покаляєш, княгине, золоті підківки, - сказала Мелашка.*

– *Не мети до порога, бо візьму тебе за шию, як кішку, та натовчу мордою в сміття, щоб удруге так не робила, - сказала Мотря.*

Мотрині слова були дуже докірливі. Мелашка спалахнула од сорому.

– *А ти, наскудо! То ти смієш мені таке говорити? Хіба ти моя свекруха? Ти думаєш, що я тобі мовчатиму? – розкричалася Мелашка. – То ти мене вчиш, як малу дитину? Ось тобі, ось тобі! [...]*

– *То це ти так! То це та, що од свекрухи втікала?*

– *Ти мені не свекруха, а я тобі не невістка. Я од тебе не втікати і мовчать тобі не буду. Ось тобі на, ось тобі на!*⁵.

Діалог є конфліктним. Сварка відбувається між невістками Кайдашихи. Агресивні стосунки провокують виникнення конфліктної ситуації. У мовленні Мелашки наявні

³ Седов К.Ф. Ссора. Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / [под общей ред. К. Ф. Седова]: Лабиринт. Москва. 2007. С. 259.

⁴ Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.8. К.: Наукова думка. 1967. С. 239.

⁵ Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.3. К.: Наукова думка. 1965. С. 409.

інвективні слова типу *морда, паскуда* (погана, підступна, мерзенна людина), які є грубими, зневажливими та репрезентують не тільки емоційний стан мовців, але й їхні почуття. Таким чином, автор передає знервований стан мовців, результатом якого є афект. Інвективні утворення надають мовленню емоційно-негативного забарвлення. Розмовне слово *покаляєш* (забрудниш) надає мовленню розмовності, невимушеності й спонтанності.

Отже, проявом сварки є розв'язання міжособистісних стосунків конфліктного характеру. Діалог передбачає постійну реакцію з боку персонажів, унаслідок чого сварка досягає кульмінації. І виникає вона в тому випадку, коли мовець знаходиться у стані незадоволення, образи, обурення, роздратування.

2. *Образа* характеризується негативним ставленням до співрозмовника і спробою його принизити або негативно висловитися, наприклад:

– *Ви вже, Іване, жартуйте там собі з дівчатами, але не зо всіма: жартуйте, але й міру знайте!* – гордо обізвався Клим.

– *А хіба що? Може, твою зачепив?* – спитав Іван.

– *Хто зна! Може, котрась і мою буде,* – сказав Клим.

– *І вже! Якби тебе, Климе, завертіти в намітку, то з тебе вийшла б багато краща баба, ніж Хівря Качуриха. Господи, яка була б гарна баба! Хоч під вінець. А на жениха... нема вже хисту.*

Клим обидивсь і погнався за Іваном.

– *Глек Макітрович! вберись у плахту та запаску, то, може, покращаєш!* – крикнув Іван з-за купи парубків⁶.

З цього діалогу видно, що Клим ставиться до Івана з повагою, звертаючись до нього на *ви, Іване*, незважаючи на те, що той чіпляється до дівчини, яку Клим хоче сватати. Репліка-відповідь Івана вже зневажлива, оскільки він звертається на *ти, Климе*. Попередження Кліма Іван сприймає як особисту образу і починає ображати Кліма, порівнюючи його з бабою. Адже, образа і є типом негативно-емотивних висловлювань, оскільки містить стилістично марковані й емоційно забарвлені лексеми. Будь-яке слово, використане у контексті з певною метою, може сприйматися як образа. Іван лише викрикує образливе звертання *Глек Макітрович!*, щоб привселюдно його принизити. Діалогічне мовлення персонажів є напруженим, конфліктним, висловлювання якого містять зневагу до співрозмовника. Або:

– *А де твій чоловік?* – спитав Микола в посесорші.

– *Що ти, свиню! Ну! Чого ти на мене тикаєш? Я тобі не дам грошей за місяць. Ніяк не привчимо цих хамул, як треба розмовлять з панамі.*

– *Авжеж пак! Хіба я дурно робив місяць,* – сказав Микола. *Бродовська пішла жалітись на бурлак до свого чоловіка*⁷.

Цей розмовний діалог характеризується неповнотою висловлювань, еліптичністю та відповідними засобами емоційно-експресивних реакцій. Діалог емоційний, насичений неповними висловлюваннями, що свідчить про стан героїв (обуреність, злість, навіть агресію), використанням негативного звертання, типу *свиню*, негативної номінації *хамул*. Отже, це яскравий приклад негативного, емоційно-експресивного розмовного діалогу.

Отже, *образа* характеризується наміром мовця навмисно дорікнути, негативно висловитися щодо співрозмовника, тим самим досягти певного комунікативного ефекту. Агресивна форма *образи* передбачає відповідну негативну реакцію з боку адресата.

3. Наступним мовленнєвим жанром у конфліктному дискурсі є *суперечка*, яка полягає в тому, що мовці висловлюють власну думку про предмет чи явища об'єктивної дійсності, яка є відмінною в обох мовців. У процесі суперечки мовці або толерантно ставляться один до одного, або навпаки – агресивно, як-от:

⁶ Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.5. К.: Наукова думка. 1966. С. 52-53.

⁷ Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.1. К.: Наукова думка. 1965. С. 82.

– *Що ж це ви намазголили на полотні? Нічогосінько не розберу. Не то лози, не то дерева, не то якась гайвороння... Ще й збоку стримить якийсь стоян, неначе шибениця, – промовила Софія Леонівна з ваганням та з недомислом в очах.*

– *Ой ви! Не маєте ви тямку про малярські справи ані шаг. Ось я зараз понаводжу усе, так тоді й дізнаєтесь, що то за гайвороння. Нічого ви не тямите, – обізвався Леонід Семенович.*

– *Ну! Я не така вже нетяма, щоб і цього не втямить. Бачу, що ви намалювали кат зна що та й годі!*⁸

Цей комунікаційний процес являє собою суперечку з приводу малюнка Леоніда Семеновича. Розмова одразу ж починається з образи «що ж це ви намазголили на полотні?», і слухач починає оборонятися, але думки мовця все одно змінити не може. У мовленні Софія Леонівна використовує просторічне слово *намазголили (намалювали)*, яке є образливим, бо має негативну семантику. Тому перше речення у репліці-стимулі створює напружену атмосферу і передбачає відповідну реакцію оборони. Розглянемо наступний мовний матеріал:

– *Люба! Я ж тобі звелів не пускати в покої ні отієї сороки, ні Мишука! Мишук нам тепер не рівня, та й Мелася так само не потрібна мені. Я не люблю стрекотання цієї сороки й од цього часу зроду-звіку не пуцу її в свою господу, – сказав Елпідифор, вийшовши на середину столової.*

– *Чом же не пускати? – спитала Люба, вирячивши очі з дива. – Це ж дочка нашої давньої приятельки, і я з нею приятелюю.*

– *Дідько б забрав отих твоїх давніх приятелів мишуків та отаківських товаришок! Я тепер в чині генерала, а ти генеральша. Теперечки тон наш буде інший. Тепереньки нам треба шанувати й чтити себе, а не якихось голодранців. Я вижену оту сороку з покоїв, – вже не говорив, а неначе шипів од злості Елпідифор Ванатович.*

– *Бог зна що ти оце верзеш! Як то можна не пустити на обід Меласі? Я побіжу й сама одчиню.*

– *А я тебе не пуцу! – сказав він і перепинив Любу, ставши на дверях, а потім швидко чкурнув до пекарні й наказав горничній не одчиняти дверей нікому!*⁹

Діалог спрямований на заборону жінці приймати своїх друзів у домі. Внаслідок цього виникає конфліктна ситуація. У мовленні Елпідифор використовує прокльон типу «Дідько б забрав отих твоїх давніх приятелів...», який несе у собі негативно-оцінну семантику і виражає емоційний стан мовця (обурення, злість). Кожен з подружжя перебуває на рівних позиціях і намагається відстояти свій погляд у гострій суперечці.

Комунікативною метою *суперечки* є відстоювання мовцями своєї власної позиції. Тон розмови – напружений, негативний, агресивний.

Отже, в конфліктному діалогічному дискурсі в оповідних текстах І.С. Нечуй-Левицького функціонують такі типи мовленнєвих жанрів, як *сварка, образа, суперечка*, що відображають конфліктну ситуацію, передають стан роздратування, обурення, ненависті, афекту тощо. Лексичне наповнення реплік-висловлювань персонажів передбачає використання негативно-оцінної лексики, іноді інвективної, що допомагає передати емоційний стан персонажів та атмосферу конфліктного спілкування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бахтин М. М. Проблема речевих жанрів. *Естетика словесного творчества*. М.: Искусство, 1979. С. 237-280.

Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.

⁸ Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.8. К.: Наукова думка. 1967. С. 69.

⁹ Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.8. К.: Наукова думка. 1967. С. 424.

Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.1. К.: Наукова думка. 1965. 378 с.

Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.3. К.: Наукова думка. 1965. 446 с.

Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.5. К.: Наукова думка. 1966. 447 с.

Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.8. К.: Наукова думка. 1967. 490 с.

Седов К.Ф. Ссора. *Антология речевых жанров: повседневная коммуникация* / [под общей ред. К. Ф. Седова]: Лабиринт. Москва. 2007. С. 259-268.

Шмелёва Т. В. Жанроведение? Генристика? Генология? *Антология речевых жанров: повседневная коммуникация* / [под общей ред. К. Ф. Седова]. М.: Лабиринт, 2007. С. 62-67.

REFERENCES

Bakhtyn M. M. (1979). Problema rechevykh zhanrov. *Эстетика словесного творчества*. [The problem of speech genres. Aesthetics of verbal creativity]. М.: Искусство. S. 237-280.

Batsevych F.S. (2004). *Osnovy komunikativnoyi linhvistyky: pidruchnyk*. [Fundamentals of communicative linguistics: a textbook]. К.: Vydavnychyy tsentr «Akademiya». 344 s.

Nechuy-Levyts'kyu I.S. (1965). *Prozovi tvory. Zibrannya tvoriv u desyaty tomakh*. [Prose works. Collection of works in ten volumes]. Т.1. К.: Naukova dumka. 378 s.

Nechuy-Levyts'kyu I.S. (1965). *Prozovi tvory. Zibrannya tvoriv u desyaty tomakh*. [Prose works. Collection of works in ten volumes]. Т.3. К.: Naukova dumka. 446 s.

Nechuy-Levyts'kyu I.S. (1966). *Prozovi tvory. Zibrannya tvoriv u desyaty tomakh*. [Prose works. Collection of works in ten volumes]. Т.5. К.: Naukova dumka. 447 s.

Nechuy-Levyts'kyu I.S. (1967). *Prozovi tvory. Zibrannya tvoriv u desyaty tomakh*. [Prose works. Collection of works in ten volumes]. Т.8. К.: Naukova dumka. 490 s.

Sedov K.F. (2007). *Ssora. Antolohyya rechevykh zhanrov: povsednevnaya kommunykatsyya* [Anthology of speech genres: everyday communication] / [pod obshchey red. K. F. Sedova]: Labyrint. Moskva. S. 259-268.

Shmelëva T. V. (2007). *Zhanrovedenye? Henrystyka? Henolohyya? Antolohyya rechevykh zhanrov: povsednevnaya kommunykatsyya* [Genre studies? Genristics? Genology? Anthology of speech genres: everyday communication] / [pod obshchey red. K. F. Sedova]. М.: Labyrint. S. 62-67.

Romanyuk I. Speech genres in conflict dialogue discourse.

Speech genres in conflict dialogue discourse. The article considers some types of speech genres in conflict dialogue discourse. To find out the basic approaches to the definition and refinement of the concept of speech genre. Focus on the main forms of verbal aggression in the character dialogue in narrative texts by I. Nechuy-Levitskiy.

The communicative process is related to the concept of the speech genre. The speech genre is the main means of organizing the speaker's speech.

The speech genres function in the communication process and help to create certain forms of dialogue texts depending on the situation.

The process of communication the most important thing is the speaking situation. In conflict situations, misunderstanding, resentment, aggressiveness, the speaker uses non-estimating lexicon, invective in his speech.

The types of speech genres as quarrel, resentment, argument that operate in conflicting character dialogue discourse in narrative texts by I. Nechuy-Levitskiy. Such speech genres reflect a conflict situation, convey a state of frustration, hatred and heat of passion.

Characters in their speech use non-estimating lexicon, invective, emotional lexicon.

Key words: *dialogue, speech genre, verbal aggression, conflict, quarrel, resentment, argument.*